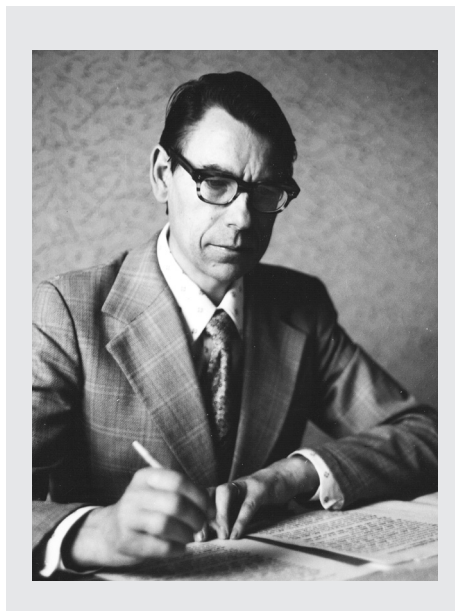

IN MEMORIAM

doi: 10.15388/Baltistica.51.2.2299

**ALOYZAS VIDUGIRIS
(1928 12 25–2016 03 05)**

Jules'is Gilliéronas buvo pirmasis geografinės dialektologijos atstovas, o Aloyzas Vidugiris – paskutinis, nes, 2016-ųjų pavasarį jam mirus Vilniuje, nutrūko klasikinės lietuvių dialektologijos tradicija natūralioje aplinkoje ieškoti buvusių kalbos formų dabartinių atitikmenų. Kaip 20-ojo amžiaus pradžioje Gilliéronas atokiuose Prancūzijos kaimeliuose tyrė vietinių nedaug teišsilavinusių vyresnio amžiaus žmonių (*non-mobile older rural males*, NORMs) kalbą, taip ir Vidugiris lietuviškai kalbino vietinius kaimiečius visoje Lithuania Propria teritorijoje. Nors pagrindinis tikslas – nubraižyti geografinius lingvistinių reiškinių žemėlapius ir, vadovaujantis izoglosių pluoštų vertinimais, nustatyti tarmių ribas jau buvo pasiektas¹, Vidugi-

ris darbo niekada nebuvo pristigęs, todėl ir plušėjo iki paskutinio atodūσιο.

Aloyzas Vidugiris yra gimęs 1928 m. pirmąją šv. Kalėdų dieną Kašakiškio krašte – Pānevėžio r. Tautvilų (dab. Gakūnų) kaime. Mokėsi Tiltagalių ir Karsakiškio pradinėse mokyklose, Panevėžio vyrų gimnazijoje, Subačiuje, Vilniaus pedagoginiame institute studijavo

¹ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis, 1966; Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas* 1–3, Vilnius: Mokslas, 1977–1991 (1994 m. įvertintas Lietuvos Respublikos mokslo premija, kurią, kaip vienas iš autorių, gavo ir Aloyzas Vidugiris).

geografiją, o 1954 m. pradėjo dirbti vienintelėje savo gyvenime darbovietėje – Lietuvių kalbos ir literatūros institute², oficialiai, bet ne realiai, 2001 m. baigė darbą jau atsiskyrusiam Lietuvių kalbos institute. Visuomet dirbo tame pačiame – Kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriuje (vėliau pervadintame skyriumi). Tėvų ir mokytojų išauklėtas laikytis aukštų dorovės normų, jis visą savo gyvenimą buvo paskyręs lietuviybės meilei ir išsaugojimui. Gal šioje kovoje jam tvirtybės suteikė ir teberusenusi romantizmo dvasia, kurią Karsakiškio krašte buvo įžiebęs kunigas ir poetas Antanas Strazdas: kaip Strazdo eilėraščiai, taip ir nenuilstanti Vidugirio veikla dėl lietuviybės žadino žmonėms prasmingas aliuzijas, guodė ir džiugino jų dvasią, stiprino jų viltį...

Kartais Vidugirio kovota iš pažiūros beviltiška kova už lietuviybės išsaugojimą, neretai daugeliui stebintis – kam ieškoti to, ko jau seniai nebėra, kas jau prarasta. O kas būtų buvę, jei ir Vidugiris būtų buvęs vienas iš jų?

Visų pirma, Zietelos vardas nebūtų taip plačiai žinomas, kaip dabar. Nors Zietelos šnektą domėjosi, joje lankėsi ir aprašinėjo daug garsių mokslininkų – Eduardas Volteris, Janas Rozwadowskis, Kazimieras Būga, Peeteris Arumaa, Jurgis Gerulis, Cristianas S. Stangas ir kiti, bet tik Vidugiris 1955–1985 m. ištyrė ir aprašė šią jau mirusią šnektą visapusiškai

² Tik Elzės Mikalaukaitės dėka Vidugiris neužsibuvo Tverečiuje, kur buvo galęs paskyrimą mokytojauti.

kai: savo darbais pastatė paminklą šiai paslaptinai vakarų aukštaičiams priskiriamai šnektai, labiausiai nutolusiai nuo dabartinių Lietuvos sienų (apie 80 km į pietus)³.

Jono Paulausko paskatintas, Vidugiris Zietelos šnektą pradėjo tirti nuo 1955 m., kai ten dar buvo apie penkias dešimtis lietuviškai „ūtarijančių“ vietinių ne tik pačioje Zieteloje, bet ir Zasėčiuose, daug kartų apėjo Pāgirus, Narčiūs, Kurpešiūs, Daīnavā („kur nebit, kiek anas ten išlandžioj“, – visur ieškojo, kalbino, vis grįždavo dar pasikalbėti). Nes Vidugiriui vis atrodė, kad dar negana, dar reikia kuo daugiau užrašyti gražiosios kalbos. Vietiniai žmonės priėmė Vidugirį kaip savą: „kap pabit mūsip, tai išmoko mūsų vūtarką“. Skubėjo tirti šnektą, „spėšoj“, nes kasmet vis tekdavo prirašyti papildomos informacijos apie savo pateikėjus – mirties datą... Pa-

³ Vidugiris iš pradžių zieteliškį laikė pietų aukštaičiais, bet vėliau pats įrodė, kad taip nėra: pasiūlė hipotezę, kad gal zieteliškiai buvę jotvingių palikuonys, o gal kokiomis nors aplinkybėmis čia užklydę (ar dvarininko pralošti) vakarų aukštaičiai, žr: Aloyzas Vidugiris, Zietelos šnektą – prūsų kalbos palikuonė [Baltarusijos TSR, Gardino sr.], *Mokslas ir gyvenimas* 8, 1975, 43–44; I d e m, Iš Zietelos šnektos praeities, *Kalbos kultūra* 55, 1988, 81–87; I d e m, „Ānys biti Zieteloj“ [Apie Zietelos lietuvių šnektą], *Mūsų kalba* 4, 1988, 48–52, o ypač I d e m, Dėl Zietelos šnektos priklausomybės ir kilmės, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33: *Lietuvių kalba ir tyrimai*, 1996, 127–137.

skutiniai zieteliškiai, kalbėję lietuviškai, mirė prieš trejetą dešimtmečių: 1984 m. Zasečiuose – Adolis Laurukevičius (gimęs 1899 m.), Savičių kaime – Adomas Žukelis (gimęs 1895 m. Zasečiuose), o 1988 m. mirė Rygos priemiestyje gyvenęs Adolis Žukelis. „Ūtarka toj kap numirs, tai ir Litva numirs čia, Zasečiuos“. Teoriškai dar galėtų būti 1945–1958 m. į Lenkiją išvykusių maždaug 50-ies gerai lietuviškai mokėjusių Zasečių kaimo gyventojų palikuonių, bet vargu. „Ūtarino lietuviškai, ale samirė⁴ seniai, o vaikai jau nemoka“...

1961 m. Aloyzas Vidugiris, vadovaujamas Boriso Larino, parašė ir apgynė kandidatinę disertaciją *Zietelos lietuvių tarmė* (daugiau kaip 500 p.), paskelbė ją dalimis *Lietuvių kalbotyros klausimuose* (2, 1959; 3, 1960; 11, 1969; 14, 1973; 15, 1974; 18, 1978; 36, 1996) ir *MA Darbuose* (2(11), 1961). Tik tada, kai nebeliko pas ką važinėti į Zietelą, zieteliškiai „neprilaukė, kol anas atvažiuos, ten jau bit, kol ir numirė“, tik tada Vidugiris sėdo rašyti *Zietelos šnektos žodyno* (1998, 846 p.), monografijos *Zietelos lietuvių šnektą* (2004, 404 p.), su Danguole Mikulėniene parengė dvi *Zietelos šnektos tekstų* dalis (I – 2005, 395 p.; II – 2010, 471 p. +CD).

Kita didžioji Vidugirio meilė – Lazūnai, lietuviška sala, nuo Lietuvos sienų nutolusi į pietryčius apie 40 km. Lazūnais vadinamas dab. Baltarusijoje

⁴ Tik Zieteloje ir Mažojoje Lietuvoje tevertotas priešdėlis (ir atitinkamas prielinksnis) *sa* ‘su’.

Gařdino sr. esantis lietuviškai, rytų aukštaičių vilniškių tarme, šnekėjęs regionas, kurio ašį sudaro palei Viją-Lazūnus-Daunoriūs-Bókštą esantis kelias ir netoliese išsidėstę maždaug 30 kaimų. Ten nuvykusiam Vidugiriui žmonės „razsakydzinėjo pie kadakščųjū“, „kas un svieto demasi dabaraka“, kokia „gyventuvė, būtuvė“, koks „buvėsis čėsas“. „Pridudeno“ lazūniškiai daug: iš tų, „itų“, pasakojimų, kad ir nedidelių, „maskų“, vienas po kito radosi, „stojos“, Vidugirio darbai⁵. Lazūnų šnektą tirti padėjo vietinis šviesuolis Jonas Petrauskas, *Lietuvių kalbos žodynui* rinkęs tarmės žodžius dar nuo 1933 m., palaikė iš Daunorių kaimo kilęs agronomas ir kraštotyrininkas Pranas Semokas, Lazūnų kraštą jau buvo aprašęs žinomas architektūros istorikas, taip pat lazūniškis, Juozas Maceika⁶.

Apskritai dialektologinės ekspedicijos Vidugiriui buvo šventas reikalas:

⁵ Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris, *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985, 300 p.; Idem, *Lazūnų tarmės tekstai*, Vilnius: Mokslas, 1987, 73 p.; Aloyzas Vidugiris, Pranas Semokas, Lazūniškių pavardės ir pravardės, *Kraštotyra* 23, 1989, 108–121; Aloyzas Vidugiris, Jonas Petrauskas, „Lazūnų tarmės žodyno“ papildymai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29: *Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos*, 1991, 160–203; Aloyzas Vidugiris, Lazūnų krašto vietovardžiai, *Acta Linguistica Lithuanica* 41, 1999, 202–220; Idem, *Lazūnų šnektą*, 2014, 316 p.

⁶ Jo knyga *Lazūnai* 1998 m. buvo išleista Norberto Vėliaus, Vacio Miliaus ir Aloyzo Vidugirio rūpesčiu.

nuo 1955 m. jis į jas vykdavo kasmet, net ne kartą per metus. Tuo metu jau buvo pradėtas rengti Lietuvių kalbos atlasas, dialektologams reikėjo aplankyti numatytus 717 punktų, užpildyti anketas ir apklausus, sunkiu greitaigiu magnetofonu įrašyti natūralios kalbos tekstų. Ypač skubėta Rytų Lietuvoje – juk užduotis buvo apklausti tik gimtakalbius pateikėjus, o tokių po lenkų okupacijos metų ten būta labai nedaug (vėliau, devintajame–dešimtajame dešimtmėčiuose, ne kartą yra tekę drauge su Vidugiriu lankytis Vilniaus, Molėtų ar Šalčininkų rajonuose pas lietuviškai kalbančius pateikėjus – ne, jie dažniausiai Vidugiriui, geografinės dialektologijos atstovui, netikdavo, nors ir kalbėdavo lietuviškai, mat jų lietuviškoji tradicija būdavo nutrūkusi ir vėl atgimusi: jie lietuviškai būdavo išmokę, o ne kalbėdavo nuo gimimo). Iki 1970 m. buvo sukaupta apie 15 000 puslapių atsakymų į klausimynus, įrašyta per 30 000 metrų garso įrašų. Vidugiris iki 2001 m. buvo Tarmių fonotekos vadovas. Iš tų tekstų 1970 m. buvo parengta Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija⁷ (ats. red. Elena Grinavėc-

⁷ Koks svarbus tyrimo metodas, galima įsitikinti palyginus kai kuriuos tuos pačius transkribuotus tekstus 1970-ųjų geografinės dialektologijos metodu parengtoje knygoje *Lietuvių tarmės. Chrestomatija* su 2004 m. išleistąja *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* (su CD), kurios autoriai (Asta Leskauskaitė, Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė ir Edmundas Trumpa) laikėsi natūraliosios fonologijos principų.

kienė ir Kazys Morkūnas), ten yra nemaža ir Vidugirio transkribuotų tekstų.

Vidugiris į ekspedicijas vykdavo vienas ir su grupėmis: tiek rengiamose Lietuvių kalbos ar Lietuvių literatūros ir tautosakos institutų, tiek kraštotyros draugijos su *Versmių* redakcija – po visą Lietuvą, bet ypač stengdavosi nepraleisti nė vienos, išsiruošusios į Baltarusiją ar Rytų Lietuvą. Jis tiesiog jautėsi atsakingas dėl tų kraštų – jeigu pačiam nepavykdavo dalyvauti ekspedicijoje, tai netrukus vis tiek ten nuvykdavo – įsitikinti ir net patikrinti rezultatų.

Didelio Vidugirio dėmesio susilaukė vos lietuviška sala netapę Dieveniškės⁸ ir Baltarusijoje atsidūrę Gervėčiai, kur tebėra apie 15 lietuviškų kaimų⁹ (nuo

⁸ Janina Lipskienė, Aloyzas Vidugiris, Dieveniškių tarmė [Eišiškių raj.], *Lietuvių kalbotyros klausimai* 9: *Lietuvių kalbos gramatinė sandara*, 1967, 183–222; Aloyzas Vidugiris, Pastabos apie tarmės leksiką, in Vacys Milius et al. (red.), *Dieveniškės*, Vilnius: Vaga, 1968, 190–196; Idem, Dieveniškių šnektos savitumas, in Venantas Mačiekus (red.), *Dieveniškės*. Vilnius: Mintis, 1995, 428–447 ir kt.; su bendraautoriais parengtas Dieveniškių šnektos žodynas – Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris (red.), *Dieveniškių šnektos žodynas A–M*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, 427 p.; *Dieveniškių šnektos žodynas N–Ž*, 2010, 608 p.

⁹ Aloyzas Vidugiris, Gervėčių šnektos – gyva etninės Lietuvos liudytoja, in Kazimieras Garšva (red.), *Etninių žemių*

Lietuvos sienos į rytus nutolusių apie 30 km). Tyrinėta ir tremtinių Saratovo srityje esančio Čiornos Pādinios kaimo gyventojų kalba¹⁰.

Paprastai Vidugiris mėgdavo konkrečiai aprašyti tarmes ir šnektas, bet neuostabu, kad visas pluoštas Vidugirio darbų yra teorinio pobūdžio: jie skirti kalbų kontaktų suvokimui, sociolingvistikinės situacijos aiškinimui¹¹.

lietuviai dabartinėje Baltarusijoje, Vilnius: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1999, 43–51.

¹⁰ Aloyzas Vidugiris, Čiornos Pādinios lietuvių tarmės morfologinės ypatybės, *Lietuvių kalbotyros klausimai 7: Lietuvių kalbos morfologinė sandara ir jos raida*, 1964, 193–206; *Idem*, Čiornos Pādinios tarmės susidarymas ir atskiros jos ypatybės, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A* 1(18), 1965, 219–232 ir kt.

¹¹ Aloyzas Vidugiris, Dėl kalbų kontaktavimo Pietryčių Lietuvoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai 23: Kalbų kontaktai Lietuvos TSR*, 1983, 46–61; Petras Gaučas, Aloyzas Vidugiris, Etnolingvistiškąją situaciją litovsko-beloruskogo pograničja s konca XVIII po načalo XX v. [Этнолингвистическая ситуация литовско-белорусского пограничья с конца XVIII по начало XX в.], *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija* 19: *Gyventojai ir gyvenvietės*, 1983, 26–73; Aloyzas Vidugiris, Iš etnolingvistinių santykių raidos Pelesos ir gretimose apylinkėse, *Lietuvių kalbotyros klausimai 27: Lietuvių kalba ir bilingvizmas*, 1988, 21–36; Aloyzas Vidugiris, Dėl pietryčių Lietuvos anksčiau gyventojų slavėjimo tarpinių, *Lietuvių kalbo-*

Vidugirui visuomet svarbiausia būdavo mokslo tiesa. Jis atkakliai gindavo savo pažiūras ir įsitikinimus ieškodamas faktų, o ne stengdamasis juos „pritempti“, kad galėtų įrodyti tai, ką jam labai norėdavosi įrodyti. Tai buvo labai sąžiningas žmogus. Štai 1989 m. spalį visą mėnesį dirbo devynių mokslininkų grupė¹², užsimojusi patikslinti dabartinio lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų paplitimo ribas¹³. Darbas buvo labai varginantis, bet vaisingas. Vidugiris tuomet tiesiog spindėjo iš džiaugsmo dėl galimybės vėl aplankyti jau žinomas vietas. Ekspedicijos dalyviai negalėjo atsistebėti tuo, kad visur, kur tik sustodavo (o nuvažiuota buvo daug, nes reikėjo patikrinti maždaug 200 km ilgio ruožą), jis pažinodavo vietas žmones, atsimindavo jų pavardes, smulkausius vietovardžius, labai apgailestaudavo neberadęs senų pa-

tyros klausimai 34: Lietuvių kalbos tarmės ir jų tyrinėjimai, 1994, 75–83 ir kt.

¹² Lietuvių kalbos ir literatūros instituto organizuotoje ekspedicijoje, be Instituto darbuotojų Aloyzo Vidugirio, Danguolės Mikulėnienės, Vitos Pranckūnaitės, Nikolajaus Savičiaus ir Laimos Grumadienės (vadovė), dalyvavo Valerijus Čekmonas ir Petras Gaučas iš Vilniaus universiteto, Danguolė Irena Aleksaitė iš Lenkijos MA ir Nijolė Kolytė iš Varšuvos universiteto.

¹³ Aloyzas Vidugiris, Etnolingvistinė Pietryčių Lietuvos padėtis XX a. pirmoje pusėje, in Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė (red.), *Lietuvos rytai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, 115–131.

žįstamų. Ir jį žmonės atpažindavo, ma-
loniai kalbėdavosi.

Tarmių tyrimo darbas nesibaigia
niekada. Parašius vieną atlasą, imama
rengtis naujiems darbams, numatoma
tirti tolesnį tarmių likimą. Po 1989 m.
lietuvių tarmių ribų nustatymo ekspe-
dicionos imta kurti nauja tarmių tyrimo
konceptija, nauja programa. Nors Vidu-
giris nepritarė kitoniškam nei geografi-
nės dialektologijos metodui, jis vis dėlto
aktyviai dalyvavo pora metų užtruku-
siuose dialektologų debatuose, vėliau
parašė naują, nors ir nelabai naujovišką
leksikos duomenų rinkimo programą¹⁴.

O kur dar darbas prie *Europos kalbų
atlaso!* Kiek pagal jo programą užpildyta
kortelių, kiek kilometrų nueita. 2002 m.
Aloyzo Vidugirio darbas ir veikla buvo
įvertinti kalbininko Petro Būtėno pre-
mija.

Dar vienas didžiulis Vidugirio vei-
klos baras susijęs su visuomenine veikla.
Aktyvus *Vilnijos* draugijos veikėjas, nie-
kuomet nebuvo abejingas Lietuvos po-
litinėms aktualijoms, ypač susijusioms
su tautiniais reikalais. Už reikšmingus
kraštotyros darbus 1994 m. Aloyzui Vi-
dugiriui yra paskirta valstybinė Jono Ba-
sanavičiaus premija.

Labai svarbu suprasti, koku metu
Vidugiriui teko dirbti lietuvybės puose

lėjimo darbą – pačiu gūdžiausiu soviet-
mečiu. Daug kam labai nepatiko tokia
jo veikla. Netgi taip nepatiko, kad yra
tekę nukentėti ir fiziškai, ir morališkai,
o 1987 m. rugpjūčio 23 d. Baltarusijoje,
Varenāvo r. prie Ramūčių kaimo eks-
pedicijos metu Vidugiris buvo taip su-
muštas, kad vos liko gyvas. Tuometinis
saugumas labai domėjosi Vidugirio, kaip
ir jo draugų Norberto Vėliaus, Vacio
Miliaus, Petro Gaučo ir kitų, veikla. Bet
jų ryžtas nebuvo įveiktas. Todėl 2002 m.
buvo deramai įvertintas Aloyzo Vidu-
girio darbas ir veikla: jam buvo įteiktas
aukštas valstybės apdovanojimas – Di-
džiojo Lietuvos Kunigaikščio Gedimino
ordinas.

Aloyzui gyvenime labai pasisėkė,
kad jis turėjo (deja, dabar jau abu ilsisi
Vilniaus Antakalnio kapinėse) labai pui-
kią žmoną – vitališkąją Vitą, su kuria už-
augino du sūnus, būrį anūkų. Būdamas
ne itin stiprios sveikatos, gal nebūtų be
jos pagalbos nudirbęs tiek daug darbų.
Pasirodo, kad ne sveikata svarbiausia –
darbštumas, pareigos jausmas ir tvirtas
įsitikinimas savo darbo reikalingumu
leido Aloyzui Vidugiriui tiek daug pa-
siekti, tiek daug padaryti.

Laima KALĖDIENĖ
[kaledienei@gmail.com]

¹⁴ Aloyzas Vidugiris, *Leksika. Lietu-
vių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo pro-
grama*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas,
1995, 45 p.